

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
C-sarja N:o 11

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS 75 VUOTTA

Toimituskunta

Antti Suviranta

Esko Hoppu

Paavo Kekomäki

Mikko Kämäräinen

Juhani Wirilander

Toimittaja

HELSINKI 1973

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

75 VUOTTA

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

ISBN 951-9068-24-4 (sid.)
ISBN 951-9068-25-2 (1/2 nahk.)
ISBN 978-951-855-876-0 (PDF)

Vammala 1973. Vammalan Kirjapaino Oy

Inkeri Anttila

Viktimologia – kriminologian uusi aluevaltaus?

Tutkimus, joka suuntautuu rikosten kohteiksi joutuneisiin eli rikosten »uhreihin», ei ole suinkaan uutta kriminologiassa. Omassa maassamme suoritti tällaista tutkimusta ansiokkaasti *Veli Verkko* jo neljäkymmentä vuotta sitten.¹ Uutta ei ole myöskään nimitys viktimologia, jota on käytetty ainakin 1940-luvulta alkaen.² Mielenkiintoista sen sijaan on, että rikosten kohteisiin suuntautuva tutkimus juuri nykyisin on erityisessä noususuunnassa. Tästä ovat osoituksena mm. kansainvälisten tutkimusprojektien aihevalinta ja kriminologisten symposiumien teemat. Myös kriminaalipolitiikan päätöksenteossa on viime vuosina kiinnitetty nimenomaista huomiota rikoksen kohteeksi joutuneiden asemaan ja ryhdytty uuden lainsäädännön valmisteluun.

Rikoksen uhri — tiedonvälittäjä vai tutkimuskohde? Tutkittaessa rikoksen uhreja on kriminologiassa aikaisemmin useimmiten lähdetty siitä, että kysymys on tietystä *menetelmästä* tarpeellisen tietoa-aineksen hankkimista varten. Uhreja on etsitty ja haastateltu, koska on arveltu heidän kauttaan löytyvän sellaista tietoa, jota muulla tavoin ei ehkä olisi lainkaan saatavissa. Tavoiteltu tieto on saattanut liittyä mihin kriminologiseen ongelmaan tahansa. On voinut olla kysymys esimerkiksi rikollisuuden laajuudesta ja kehityssuunnasta, jonkin rikoksen tyypillisestä tekotavasta tai rikoksentekijän ominaisuuksista.

Varsin hyödyllisiksi ovat rikoksen uhreilta kootut tiedot osoittautuneet niissä rikoslajeissa, joista suurin osa jää poliisin tietoon tule-

¹ Esim. *Verkko*: Henki- ja pahoinpitelyrikollisuuden kehityssuunnasta ja tason määrittämisestä I—II, Helsinki 1931.

² *Mendelsohn, B.*: The Origin of the Doctrine of Victimology. *Excerpta Criminologica*, Vol. 3, No. 3 May/June 1963, 239—244.

matta. Tiedot esimerkiksi varkauksien tai pahoinpitelyjen todellisesta laajuudesta ja laadusta olisivat täysin virheellisiä, jos johtopäätökset tehtäisiin yksinomaan virallisten tilastojen perusteella. Eräs piilorikollisuuden tutkimusmenetelmä onkin ollut tietojen kerääminen rikoksen kohteiksi joutuneilta henkilöiltä. Perusteellisia tutkimuksia mm. väkivaltarikollisuuden uhreiksi joutuneista on suoritettu viime vuosina myös Pohjoismaissa,³ ja vastaavia tutkimuksia omaisuusrikosten kohteiksi joutuneista on valmisteilla. Tutkimuksissa on tiedusteltu haastatelluilta henkilöiltä rikokseen liittyvien olosuhteiden lisäksi myös oliko asianomainen ilmoittanut rikoksen poliisille ja siten saatu selville eräitä ilmoittamisalttiuteen liittyviä säännönmukaisuuksia.

Tärkeä sija uhritutkimuksilla on arvioitaessa rikoksen aiheuttamia *vahinkoja* sekä objektiivisessa mielessä että rikoksen kohteeksi joutuneen oman mielipiteen valossa. Ainakin niissä rikoslajeissa, joiden seuraukset voidaan mitata suoraan aineellisina menetyksinä, näyttää erittäin luontevalta kiinnittää huomiota siihen, millaiseksi lopullinen vahinko on muodostunut. Pohjoismaiden kriminologisen yhteistyöneuvoston aloitteesta suoritetaankin parhaillaan rikosvahinkotutkimuksia kaikissa Pohjoismaissa. Suomessa on äskettäin, yhteistoiminnassa poliisin kanssa, saatu aikaan kokeiluluonteisesti vahinkotilaston kerääminen rikollisuustilaston yhteydessä. Näin on mahdollista myös saada kootuksi tärkeitä tietoja siitä, missä määrin rikoksen kohteeksi joutunut on saanut vahinkonsa korvatuksi.

Rikoksen kohteeksi joutuneilta on luonnollisesti saatu myös tietoja siitä, millaisissa olosuhteissa rikos on tapahtunut. Tällä tavalla on voitu suunnitella esimerkiksi rikoksille otollisten tilanteiden vähentämistä ja ennakolta estäviin torjuntatoimenpiteisiin ryhtymistä.

Selvää on, että tutkimuksia, joissa rikoksen uhria käytetään tiedon välittäjänä, edelleenkin tarvitaan. Viktimologia tässä merkityksessä on kiistämättä osoittautunut hyödylliseksi. Käytettäessä sanaa viktimologia viitataan kuitenkin tavallisimmin johonkin muuhun tai enempään: kysymys ei ole vain tietystä tiedon kokoamisen tavasta, vaan nimenomaan tiedosta, joka koetaan relevantiksi juuri siitä syystä, että se liittyy rikoksen uhriin. Tällaista tietoa voitaisiin nimittää vaikkapa uhrikeskeiseksi. Uhrikeskeistä tietoa voidaan luonnol-

³ *Aromaa, Kauko*: Arkipäivän väkivaltaa Suomessa. Kriminologisen tutkimuslaitoksen moniste M: 11, 1971; *Wolff, Preben*: Skuder og tab forvoldt ved kriminelle handlinger. Nordisk Tidskrift for Kriminalidenskab 1/1973, s. 85—110.

lisesti saada muistakin lähteistä kuin rikoksen kohteiksi joutuneilta itseltään, esimerkiksi poimimalla sitä virallisista rikollisuustilastoista tai haastatteleamalla rikoksentekejiä. Ratkaisevaa on nimenomaan se, *mitä asioita* tieto koskee, ei se *mistä* se on hankittu.

Uhrikeskeisyyden uudet aspektit. Mitä uusia näkökantoja uhuriin liittyvä tieto tuo kriminologiaan? Onko uhrikeskeisellä tutkimuksella joitakin kriminaalipoliittisia, käytännön päätöksenteon kannalta merkittäviä seurauksia? Näihin kysymyksiin vastataan epäilemättä eri tavoin, tutkijan ja tutkimustiedon käyttäjän omista lähtökohdista ja ideologiasta riippuen. Erääseen arviointiin pyritään seuraavassa:

Kun uusi tutkimusala viktimologia sai alkunsa, toivottiin sen ilmeisesti tuovan esiin uusia rikollisuuteen liittyviä säännönmukaisuuksia. Kuten tunnettua, aikaisempina aikoina kokonaiset »koulu-kunnat» pyrkivät selvittämään ns. rikollisuuden syitä rikoksentekejän yksilöllisistä ominaisuuksista lähtien: lyhyesti sanottuna selittämään rikollisuuden siten, että eräät yksilöt olivat epänormaaleja ja tekivät juuri siksi rikoksia. Uhrikeskeinen tutkimus näytti tuovan tähän sovinnaiseen ja paikoilleen juuttuneeseen tilanteeseen erään merkittävän uutuuden. Rikoksentekejiäiden persoonallisuuden lisäksi se marssitti näyttämölle uudet henkilöhahmot, rikoksen kohteeksi joutuneet. Yksilötutkimus, joka siihen saakka oli rajoittunut rikoksentekejiäihin, laajeni kaksinkertaiseksi, ehkäpä moninkertaiseksi. Seläiset seikat, joita ei ollut osattu selittää tutkimalla, luokittelemalla ja analysoimalla pelkästään rikoksentekejiä, toivottiin nyt voitavan ymmärtää tutkimalla, luokittelemalla ja analysoimalla lisäksi rikosten uhreja.

Uuritutkimus soveltui hyvin aikaisemman rikoksentekejätutkimuksen täydennykseksi, koska se vaikutti tasapainottavasti ja tuntui otteissaan uudelta. Uuritutkimuksen alkaessa oli jo kyllästymiseen saakka pyritty säilyttämään rikoksentekejiä hänelle aikoinaan osoitetussa roolissa, mihin liittyivät kaikki mahdolliset kielteiset attribuutit — syntisyys, sairaalloisuus, poikkeavuus. Vanhassa asetelmassa oli koettu uhri tämän kaiken viattomana vastakohtana, säälittävänä ja kovan kohtalon alaiseksi joutuneena. Nyt tilanne muuttui: sen sijaan, että olisi moitittu, paheksuttu ja pelätty vain rikoksentekejiä, voitiin moite rikoksen tapahtumisesta sysätä useampien henkilöiden hartioille ja samalla silti säilyttää se käsitys, että rikosten syyt olivat ennen kaikkea yksilökohtaisia. Nyt saatettiin huomauttaa esimer-

kiksi, että ryöstöjen uhrin usein olivat itsekkin rikollisia tai että monet nuoret tytöt oikeastaan toivoivatkin joutuvansa seksuaalirikosten kohteiksi.

Henkilöasetelmaa ajatellen tämä merkitsi aikaisemman kriminologisen ajattelun muunnelmia. Entistä asetelmaa olisi voinut nimittää musta-valkoiseksi; nyt sen syrjäytti asetelma harmaa-harmaa. Usein tutkimuksissa mainittiin, että suuri osa rikollisuutta tapahtui määrättyissä piireissä, erityisesti alamaailmassa, missä laittomuuksiin syyllistyivät provokaatioita harrastavat henkilöt. Nämä samat henkilöt saattoivat olla yhtä hyvin rikoksentekijöitä kuin uhreja tai olla vuorotellen molempia. Muut yhteiskunnan jäsenet voivatkin siten pysytellä ulkopuolisina.

Edellä tahallisesti kärjistettynä kuvattu asetelma johti kiistattomasti eräisiin uusiin kriminaalipoliittisiin päätelmiin. Aikaisemmin oli rikollisuuden ja sen aiheuttamien vahinkojen minimoimiseksi suositettu sellaista kriminaalipolitiikkaa, missä voittopuolisesti oli pyritty vaikuttamaan *potentiaalisten rikoksentekijöiden motivaatioon*: oli toisin sanoen tavoiteltu mahdollisimman tehokasta rangaistuksen yleisestävää vaikutusta. Muunlaisia toimenpiteitä oli pidetty vähemmän suotavina, jopa epämoraalisina.

Viktimologiset tutkimukset toivat tilanteen uuteen valoon. Jos uhrin eivät olleetkaan sattumanvaraisia, eivätkä rikokset heitä kohtaan tapahtuneetkaan ilman heidän jonkin asteista myötävaikutustaan, voitiin suunnitella toimenpiteitä myös heitä kohtaan. Heitä voitiin esimerkiksi vaatia ryhtymään määrättyihin suoja-toimenpiteisiin, jopa edellyttää kriminalisointien uhalla tällaisiin ryhtymistä. Esimerkiksi auton omistajia voitiin vaatia lukitsemaan ajoneuvonsa yöksi, jos hän jätti sen ulkosalle.

Kriminaalipolitiikan kielelle käännettynä tämä on ilmaistavissa kustannusten jakoa koskevan periaatteen muuttumisena. Osa rikosten aiheuttamista kustannuksista siirretään *potentiaalisten uhrien kannettaviksi*. Ääritapauksina mainittakoon tässä yhteydessä sellaiset ehdotukset, joiden mukaan kustannukset olisi eräissä yhteiskunnallisissa tilanteissa vyörytettävä kokonaisuudessaan uhreille ilman että heidän lainkaan olisi oikeus käyttää hyväkseen valtion lainvalvontakoneistoa. Viime vuosina on tällaiset ehdotukset Pohjoismaissa koskeneet ainakin käyttöshekkipetoksia ja valintamyymälöissä tapahtuneita näpistyksiä: ehdotusten tekijät ovat kysyneet, eikö niiden, jotka uusista järjestelyistä eniten hyötyvät, pitäisi myös suorittaa uudesta rikollisuudesta aiheutuvat kustannukset, toisin sanoen kär-

siä vahingot ilman että yhteiskunnan raskas lainvalvontakoneisto ryhtyy toimimaan heidän edukseen. Missä määrin tällaisia ratkaisuja suositaan, on tietenkin viime kädessä poliittinen kysymys.⁴

Huomion kiinnittyminen rikosten kohteisiin ei kuitenkaan ole yksinomaisesti lisännyt halua siirtää kustannuksia uhrien maksettavaksi. Myös toinen uusi suuntaus on voittanut alaa. Useissa maissa on viime vuosina suunniteltu tai jo toteutettukin sellaisia järjestelyjä, joiden avulla rikosten aiheuttamia vahinkoja voidaan ryhtyä maksamaan valtion varoista, mikäli korvausta ei saada rikoksentekijältä. Myös omassa maassamme on tätä koskeva lainsäädäntö parhaillaan valmisteilla.⁵ Suunnittelussa näkyy mielenkiintoisesti edellä hahmotettu uusi käsitys rikosten uhreista. Paljon vaivaa joudutaan kiinnittämään siihen, ettei valtion varoista tietyissä tapauksissa saatavaa korvausoikeutta käytettäisi väärin. Rikoksen uhri nähdään toisin sanoen tässäkin tilanteessa uudessa valossa, potentiaalisena rikollisena, jota vastaan on suojauduttava samalla kun rikollisuudesta aiheutuvia kustannuksia siirretään *koko yhteiskunnan kannettaviksi*.

Uhritutkimusten haitat. Tutkimusten siirtyminen rikoksentekijöistä rikosten kohteisiin merkitsee luonnollisesti tutkimusalueen laajentumista. Silti sitä ei ole ilman muuta pidettävä pelkästään myönteisenä kehityksenä. Seuraavassa mainitaan eräitä uhritutkimusten haittoja ja rajoituksia.

Kriminologisen tutkimuksen kokonaisnäkemysten kannalta olisi epäilemättä haitallisinta se, että selvitetäessä rikollisuuteen vaikuttavia tekijöitä kriminaalipoliittisen päätöksenteon perustaksi pysyttyädyttäisiin edelleenkin yksilötasolla: sen sijaan, että aikaisemmin on tutkittu rikoksentekijöitä, siirryttäisiin nyt tutkimaan etupäässä rikosten uhreja. Tällainen yksilötason tutkimus jää epäilemättä puolitiehen. Se voi tosin selvittää, miksi määrättyssä yhteiskunnassa tietyn tyyppiset yksilöt valikoituvat rikoksen tekijöiksi tai rikosten uhreiksi, mutta ei paljonkaan valaista rikollisuuden kehityssuuntaa, laajuutta, laatua ja merkitystä yhteiskunnassa yleensä. Asetelma, missä tutkitaan kahta yksilöä, ei tässä mielessä ole paljonkaan parempi kuin se missä tutkitaan vain yhtä henkilöä!

⁴ Tällaista vaihtoehtoa on harkittu mm. Ruotsin vuonna 1971 valmistuneessa komiteamietinnössä Snatneri, SOU 1971: 10.

⁵ Rikosvahinkokomitean mietintö 1972: A 10 ja Hall. esitys Eduskunnalle laiksi rikosvahinkojen korvaamisesta valtion varoista ym., 1973 vp. n:o 98.

Suppeimmillaan yksilötutkimus on tietenkin juuri silloin kun kumpaakin yksilöä tarkastellaan erillisinä kartoittaen heidän taustatekijöitään ja eritellen heidän psykologisia ominaisuuksiaan. Huomattavasti tarkoituksenmukaisempaa on tutkimus, joka ulottuu myös tekijän ja uhrin vuorovaikutukseen tai laajenee selvittämään rikostapahtuman olosuhteita. Mutta siinäkin tapauksessa, että tutkimus ulotetaan myös *rikostilanteeseen*, se jää vaillinaiseksi, ellei oteta huomioon ympärillä olevaa yhteiskuntaa, sen kehitystasetta, talousjärjestelmää ja kulttuuria ylipäänsä. Tärkeämpää kuin rikosentekijän tai rikoksen uhrin käyttäytyminen tietyssä tilanteessa on usein nähdä se yhteiskunnallinen todellisuus, joka luo rikoksia aiheuttavat tilanteet. Kriminaalipolitiikan keinoin voidaan rikollisuutta usein tarkoituksenmukaisemmin torjua vaikuttamalla ympäröivään yhteiskuntaan kuin näytelmän kahteen päähenkilöön.

Kuka on rikoksen uhri? Uhritutkimusten toisena vaarana on keskittyminen sellaisiin rikoksiin, joissa on selvästi määriteltävät konkreettiset uhrin, lähinnä yksityiset asianomistajat. Arvojärjestyksessä korkealla sijalla ovat siten sellaiset perinnäiset rikoslajit kuin pahoinpitelyt ja varkaudet. Eräät rikosryhmät jäävät jopa kokonaan ulkopuolelle, koska niissä ei näytä olevan yksityisiä uhreja: toisinaan puhutaankin »uhrittomista» rikoksista, jollaisiksi Yhdysvalloissa nimitään esimerkiksi prostituutio, Suomessa taas uhkapeli.

Rikokset eivät kuitenkaan todellisuudessa ole uhrittomia. Pohdittaessa tilannetta tarpeeksi yleisellä tasolla voidaan todeta, että kaikkien rikosten kriminalisoiminen perustuu juuri niiden oletettuun vaarallisuuteen tai vahingollisuuteen jollekin tai joillekin henkilöille. Oletettuina haittoina voivat tosin olla sängen abstraktit ja joskus vaikeasti määriteltävät seikat, esimerkiksi yleisen turvallisuuden tunteen heikkeneminen tai viihtyisyyden väheneminen; uhreina ovat tällöin ne, joiden turvallisuuden tai viihtyisyyden oletetaan kärsivän. Toisissa uhrittomina pidetyissä rikoksissa kysymys on yhteiskuntamoraalin heikkenemisen tai tabujen loukkaamisen aiheuttamasta — tai oletetusta — haitasta yksilöille tai ryhmille.

Eriteltäessä uhrin käsitettä voidaan lähteä myös toisesta näkökulmasta. Myös rikosentekijöistä voidaan puhua järjestelmän uhreina. Tällainen katsomus näyttää varsin luontevasti liittyvän marxilaiseen käsitykseen, jonka mukaan rikollisuus on kapitalistisen yhteiskunnan lieveilmiö. Mutta se ei ole vierasta myöskään sellaisille kontrollipolitiikan käsityksille, joissa ei lähdetä marxilaiselta

pohjalta. Lähtien siitä, että kaikissa yhteiskunnissa on normeja, normien rikkojia ja heille tuomittavia seuraamuksia, voidaan tiettyjen yksilöiden valikoituminen rikoksentekijöiksi nähdä yhteiskunnallisena välttämättömyytenä. Rikoksentekijän tehtävänä on järjestelmän toiminnassa se, että hän osoittaa kunkin erityisen normin rajat: hän on siksi järjestelmän toiminnan kannalta tarpeellinen »syntipukki».⁶

Viimeksi mainitun, tässä vain viittauksenomaisesti esitetyn huomautuksen tarkoituksena on toimia varoituksena: kriminologista tutkimusta ja sen nojalla tehtyjä johtopäätöksiä on vaarallista käsitellä atomistisesti. On muistettava pitää silmällä yhteiskunnan toimintaa ja järjestelmää kokonaisuudessaan ja mieltää kriminaalipolitiikka vain yhteiskuntapolitiikan yhdeksi osalohkoksi. Tämä asennoituminen on syytä pitää mielessä myös uhritutkimuksia ja niiden merkitystä arvioitaessa.

⁶ Ks. tarkemmin *Anttila—Törnudd*: Kriminologia. Helsinki 1970, 124—130.